

FÖR ALLMÄNT BRUK

OM LANTBRUKET
VID BRUKET
I ROBERTSFORS

FÖR ALLMÄNT BRUK 2023

EN RAPPORT INOM RAMEN FÖR
DET PRAKTIKNÄRA FORSKNINGSPROJEKTET
FÖR ALLMÄNT BRUK

PROJEKTÄGARE

Robertsfors kommun
ArkDes
Riksantikvarieämbetet

RAPPORTFÖRFATTARE

Maja Hallén
Åsa Hallén
Jenny Nordmark
Johannes Samuelsson

TEXTREDAKTÖR

Dan Hallemar

FOTOGRAFIER

Alla foton av Johannes Samuelsson
förutom nedre foto s. 11, 16, 37,
övre foto s. 24 och s. 50 och 51 av Jenny Nordmark
och foton på s. 22 av Sofia Runarsdotter

OMSLAGFOTO

Robertsforsgruppen
med en förlaga av Sven-Erik Hilberer

GRAFISK FORM

Maria Persson, Plokk

TRYCK

Original Tryckeri Norrland AB

ISBN

978-91-988363-2-5

RAPPORT

FÖR ALLMÄNT BRUK

FÖRORD	3
INLEDNING	7
HISTORIK	25
BYGGNADERNA	33
SAMHÄLLET	61
SLUTORD	71
BILAGA KULTURMILJÖER	72

De gamla lantbruksbyggnaderna på avstånd och isig golfbana, vintern 2019.

Ladugårdsbacken med ladugård och stallbyggnad, foto från 1918 i Folkrelsearkivet i Umeå, avfotograferad december 2023.

Hur kan det ärvda bli en del av framtiden? Vad behövs för att den gemensamma kulturmiljön ska kunna skapa nya värden och bidra med fördjupade perspektiv i samhällsutvecklingen? Hur kan man aktivera en kulturmiljö?

Det är frågor som stått i fokus för det praktiska forskningsprojektet *För allmänt bruk*, ett samarbete mellan ArkDes, Robertsfors kommun och Riksantikvarieämbetet, i syfte att undersöka och testa metoder för hur kulturmiljön kan förvaltas och stärkas långsiktigt tillsammans med lokalsamhället. Projektet har genomförts i Robertsfors genom en kulturhistorisk värdefull ekonomibygnad i slaggtegel, uppförd på 1860-talet.

Stora delar av Robertsfors centralort är riksintresse för kulturmiljö och representerar flera olika tidsepoker av utveckling som bruksort. Just nu skrivs ett nytt kapitel i Västerbottens industriella historia där stora industrietableringar skapar behov av arbetskraft, bostäder, infrastruktur och offentliga miljöer. Norrbotten-banan, den nya järnväg som ska binda samman orterna mellan Umeå och Luleå, håller på att byggas i syfte att öka rörligheten i och tillgängligheten till regionen. I Robertsfors innebär utvecklingen att centralorten för första gången får en tågstation med anknytning till Skellefteå, Umeå och vidare.

I fokus för projektet finns de kulturhistoriskt värdefulla ekonomibygnaderna som en gång i tiden tillhörde bruket. I dagsläget ligger byggnaderna i centralortens utkant, men i och med den nya tågstationen och planerad områdesutveckling har Robertsfors kommun identifierat byggnaderna och dess omgivande område som platser med hög potential att bli en viktig knutpunkt i samhällsstrukturen. *För allmänt bruk* initierades med förhoppning om att resultatet ska bidra till en starkt riktning för Robertsfors kommuns kommande insatser.

Teamet *Robertsforsgruppen* – Maja Hallén arkitekt, Johannes Samuelsson fotograf och konstnär, Åsa Hallén bebyggelseantikvarie och Jenny Nordmark scenograf, arkitekt och konstnär – tilldelades uppdraget. Teamet bedömdes utifrån sin sammansättning och tidigare erfarenheter ha en stor potential att omsätta lokala behov till konkreta idéer som kan få långsiktig bäring i arbetet med att utveckla såväl de aktuella byggnaderna som andra kulturmiljöer av liknande karaktär. Den här rapporten är framtagen av *Robertsforsgruppen* och innehåller strategier, metoder och gestaltungsförslag för byggnaderna och omgivningens utveckling. Den sammanfattar ett engagerat arbete och visar hur kunskap, relationer, strategier och designprocesser kan användas när en kulturmiljö ska förvaltas och stärkas på ett värdeskapande sätt tillsammans med lokalsamhället.

2023-12-01

ArkDes, Robertsfors kommun och Riksantikvarieämbetet

De gamla lantbruksbyggnaderna på avstånd och grön golfbana, augusti 2023.

INLEDNING

Konstnären Linnea Norén i sin ateljé i Dalkarså, augusti 2023.

Golfklubbens personal på ladugårdsvinden, från vänster Jacob Elvin, Ulf Persson, Jonas Elvin och Habtesilase Tesfalede, juni 2023.

I **SLUTET AV** september detta år, 2023, lämnade vi motvilligt tillbaka de många nycklar till Robertsfors bruks gamla lantbruksbyggnader som vi fått låna från Robertsfors golfklubb. När vi nu två månader senare även lämnar in denna rapport har vi arbetat med uppdraget i ett halvår. Under denna tid har vi fått förtroende – från projektägare, golfklubb, grannar och andra personer verksamma på platsen – att treva oss fram med det arbete som nu sammanställts. Vi har lärt känna Robertsfors bruks gamla lantbruksbyggnader och platsens sociala relationer. Samtidigt har vi besökt flera av kommunens bildkonstnärer, konsthantverkare och slöjdare vars verksamhet vi även fotodokumenterat. Flera av dessa konstnärer deltog med sina verk i *En dag för allmänt bruk* som vi arrangerade på platsen den 16 september 2023. Det här arbetet har lett fram till förslag för både vad som är viktigt just nu och för hur platsen kan förändras, utvecklas och kopplas närmare centrala Robertsfors i framtiden.

Vi har valt att sammanfatta de mest akuta åtgärder som vi föreslår för byggnaderna och kommunens planering redan i nästa kapitel. För dig som vill veta hur vi kommit fram till dessa mer brådskande åtgärder och även läsa om andra förslag eller visioner för denna plats så rekommenderar vi att du läser hela rapporten. Den här rapporten riktar sig till dig som bor och verkar i Robertsfors kommun och är nyfiken på brukets gamla lantbruksbyggnader och hur man kan förvalta dem för framtiden.

Den här rapporten är också skriven för dig som är intresserad av dokumentära, konstnärliga, uppsökande och inbjudande metoder för samhällsbyggande och arkitektoniska gestaltningsprocesser i redan befintliga miljöer.

Vi hoppas att den kan vara ett underlag som ger Robertsfors kommun en möjlighet att mer aktivt förvalta en del av sitt kulturarv men också som ett underlag för att söka medel för utvecklingsarbete av just denna plats.

Rapporten har till viss del formen av en fotobok och är inget facit utan snarare ett inspel för diskussion grundad i ett lokalt och unikt sammanhang. Rapporten bygger på historisk research och är ett resultat av våra erfarenheter av att befinna oss, fotografera och arrangera utställningar på platsen.

Trevlig läsning,

Maja Hallén, Åsa Hallén, Jenny Nordmark och Johannes Samuelsson

SAMMANFATTNING

NÄR VI LÄSTE den utlysning som föregick arbetet med denna rapport tycktes det nästan som om jordbruksbyggnaderna saknade hyresgäster, förutom golfklubben som nämns i utlysningstexten. Att det här fanns tomma ytor och rum redo att tas i bruk.

Vi ville veta om det stämde och i vår ansökan skrev vi att vi skulle undersöka och kartlägga platsen och dess sociala relationer innan vi kom med våra förslag. Metoder för detta har varit dokumentär praktik, utställningar och inbjudande och utåtriktad verksamhet.

Vi har fotograferat, intervjuat, grävt i folkrörelsearkivet – tyvärr har vi inte haft tillgång till Robertsfors bruks eget arkiv – läst den rikliga litteratur som finns om Robertsfors och gjort utställningar i jordbrukets gamla lokaler. Vi har kommit fram till att platsen har ett långt mer komplext användande än vad utlysningstexten förmedlar och har hela tiden försökt tänka att det i framtiden även ska kunna finnas överlappande verksamhet med olika syften i byggnaderna.

Utlysningen pekade på att vi först skulle komma med förslag till utvecklingen av platsen och sedan ”aktivera” platsen utifrån dessa förslag. Vi valde att vända på den processen och våra – aktiveringar, eller utställningar som vi kallar dem – har snarare varit del av vårt researcharbete, som fått oss att upptäcka relationer, rum, aktiviteter och hjälpt oss formulera de förslag vi lägger fram.

För att bygga på vår kunskap om platsens möjligheter och begränsningar under projektets gång valde vi att göra utställningar vid tre tillfällen, varav det sista tillfället snarare blev en liten festival. Genom utställningsarbetet har vi haft möjlighet att bjuda in allmänheten till byggnaderna, testat byggnaderna i realtid men också blivit varse om för oss tidigare osynliga informella gränser och sociala relationer. Projektet har även tydliggjort relationerna mellan hela bruksområdet och det övriga samhället.

Utställningarna har gjort att vi har haft ett konkret syfte med vår närvaro på platsen, utöver utlysningstextens mer breda anslag. Kanske har utställningarna också hjälpt till att förbereda platsen på en eventuell framtida förändring/utveckling.

Vi har kontinuerligt lagt upp bilder och material på Instagram under kontot @robertsforsgruppen och där ryms mer bildmaterial än i denna rapport. Det var i samband med att vi skapade kontot som vi fick namnet Robertsforsgruppen, fråga oss inte hur det gick till. Den ursprungliga Robertsforsgruppen, en konsthantverksgrupp verksam i Robertsfors under 1970-talet, har varit en viktig historisk referenspunkt för oss. Sune Jonssons fotografi, Erik ”Jonscha” Johanssons arbete och Clara Salanders konstnärliga verksamhet på orten har också varit centrala historiska föregångare. Genom Johannes Samuelssons tidigare arbete med boken Robertsforsgruppen om kulturlivet i 1960-, 1970- och 1980-talens Robertsfors hade vi redan innan projektstarten vissa lokala förkunskaper och kontaktvägar vilket hjälpte oss att komma igång snabbt.

Vi har jobbat fler timmar än vad det fanns i projektets budget och ändå har vi inte gjort alla saker vi lovade i ansökningstexten. Vi har haft en budget för att betala konstnärerna som deltagit i de arrangerade utställningarna och vi har insett att de flesta av dem, och andra personer som vi träffat under projektets gång, också har lagt in ideell arbetstid i detta projekt. Detta gäller inte minst golfklubbens personal och styrelse som gett oss ovärderlig hjälp.

I UTLYSNINGEN UTPEKAS konsthantverkare som en av projektets och byggnadernas målgrupper. Vi har valt att utöka vår definition av konsthantverkare till att även inkludera både slöjdare och bildkonstnärer i projektet. Hur mycket vi än skulle vilja se att dessa personer kunde vara verksamma i byggnaderna redan nu har vi kommit fram till att det finns ett antal åtgärder som behöver göras först. Dessa förslag handlar om administrativa, organisatoriska och rumsliga åtgärder både på byggnadsnivå och samhällsplaneringsnivå. Vi sammanfattar de mer akuta åtgärderna redan här:

- 1 Robertsfors kommun äger byggnaderna och behöver ta större ansvar för de hyreskontrakt och avtal, formella och informella, som styr byggnadernas användning idag.**
- 2 Golfklubbens personal bör vara anställda på helårsbasis också under lågsäsong och tillsammans med byggnadsvårdkompetens, jobba med renovering av byggnaderna.**
- 3 Kommunen bör besluta att den kommunala verksamheten Bruksam ska flytta in i byggnaderna på sikt.**
- 4 Kommunen bör inkludera bruksområdet i det nya planprogrammet för att kunna skapa bättre kopplingar till resten av Robertsfors i framtiden.**

FRÅGAN OM KULTURENS roll i ett samhälles förändring har varit central för oss i det här arbetet. Hur och varför man använder kulturen i dessa processer skiljer sig dock från plats till plats, det lokala måste alltid vara utgångspunkten.

För dig som inte är bekant med Robertsfors omständigheter och vill applicera vårt arbete på en annan plats vill vi understryka att denna rapport inte kan sammanfatta allt som vi har varit med om under arbetets gång och att du bör läsa vår rapport som ett exempel eller som ett inspel att diskutera, snarare än som ett facit.

Vi lever i ett projektsamhälle, där korta processer med begränsade medel inte sällan ska peka ut stora visioner och förändringar för samhällen. Det är i grunden ett problematiskt förhållningssätt till förändrings- och samhällsbyggnadsprocesser. Dessa processer är långsamma och kräver närvaro och kontinuerlig ledning under lång tid. Annars riskerar de att bara bli visioner på ett papper, som inte är förankrade.

Genom inbjudande och aktiva metoder, där människor investerar tid och närvaro, riskerar man också att skapa besvikelse när utvecklingen/möjligheten stannar på ett teoretiskt plan. I fallet med arbetet och engagemanget i *För allmänt bruk* har den korta tidshorisonten inneburit att vi inte haft möjlighet att dokumentera allt vi gjort och varit med om. För en hållbarhet i dessa processer behöver man ha en plan för kontinuerlig och långsiktig finansiering.

UPPSTART FÖR ALLMÄNT BRUK

25 MAJ bjöd vi in till en offentlig uppstart av projektet. Vi kunde inte släppa in allmänheten i alla utrymmen på grund av säkerheten, tillgängligheten och privata egendomar. Istället öppnade vi upp stallets vind och projicerade ett bildspel in i det mörka rummet, med brukets alla vinklar och vrår. Värdefulla samtal om byggnaderna, platsens historia och möjligheter uppstod.

Foto av gödselrummet projicerat på stallvinden, maj 2023.

Besökare vid uppstarten av projektet på ladugårdsbacken, maj 2023.

Publik på stallvinden, maj 2023.

EN KVÄLL FÖR ALLMÄNT BRUK

19 JUNI visades fotografen och konstnären Sofia Runarsdotters videoverk *Whispers* på ladugårdens vind. Det är ett verk som undersöker handbollens skönhet och lidelse, tillsammans med Sikeå Sk:s Damlag. I bakre delen av vedboden hängde vi en utställning om riksintresset och Robertsfors kommuns nya planprogram.

Installation av Sofia Runarsdotters verk *Whispers* på ladugårdsvinden, juni 2023.

Affisch på Träffpunktens anslagstavla i Sikeå, juni 2023.

Rickard Löwall, som driver Byggnadsvård Robertsfors, besöker utställning om riksintresset i Robertsfors i vedboden, juni 2023.

EN DAG FÖR ALLMÄNT BRUK

16 SEPTEMBER utvecklades till en liten festival med höstmarknad, berättarföreställning, konstutställningar, samtal, täljhörna, fanzine-release, filmvisning och konsert. Medverkande under dagen var medlemmar i konstföreningen Mareld som med sin utställning *Rå* visade plats specifika verk i gödselrummet. Konsthantverkarna i Kluster ställde ut *Delikat i litet format* i vedboden. Konstnären och fotvårdaren Julia Larsson tog fram en berättarföreställning, tillsammans med berättarcoach Kristina Kalén, som hon framförde i trapprummet. I trapprummet presenterades även utställningen *Robertsfors as Sweden* av Sune Jonsson och fanzinesläpp av Centrum för fotografi med de fotobaserade konstnärerna Sofia Runarsdotter, Johannes Samuelsson och Martin Englund. På stallvinden visades filmen *Renkötselåret* av fotograf Petter Engman som också samtalade om filmen på ladugårdsvinden med musiker och renskötare Jörgen Stenberg. På gårdsplanen var det både en höstmarknad med lokal mat och hantverk till försäljning och den mycket populära täljhörnan arrangerad av Ekorrobo Hantverk. Dagen avslutades med musik av Jörgen Stenberg och Glesbygd'n på ladugårdens vind. Vi uppskattar att runt 1 000 personer besökte *En dag för allmänt bruk*, många stannade hela dagen.

MARELD:

Matilda Ersson, Josefine Östlund, Emma Nygren, Ida Boman och Maria Gordana Belić, Joanne Löfling (ej med på utställningen) och Tine Renhorn Fernerud (ej med på utställningen).

KLUSTER:

Pär Axelsson, Eva Dahlberg-Axelsson, Britt-Lis Lindqvist, Eva-Karin Sandqvist, Ann-Mari Simonsson, Christina Larsson, Eva Juneblad, Camilla Caster, Jögge Sundqvist, Isa Öhman och Åsa Renström.

EKORRBO HANTVERK:

Jörgen och Ulla K Holmström.

GLESBYGD'N:

Arvid Andersson Ellis, Axel Olle Sigurd Andersson, Tomas Olsson, Johan Åhman, Thomas Burström, Cecilia Moore (ej med på scen), Nikolai Äystö (ej med på scen) och Johan Asplund (ej med på scen).

Keramiker Pär Axelsson och reklam för *En dag för allmänt bruk* utanför Storgatan 11 i Robertsfors där han, textilkonstnär Eva Dahlberg Axelsson och Robertsfors konstförening huserar, september 2023.

Ekorrobo Hantverks Jörgen Holmström håller upp träblomma, Östra Estersmark, maj 2023.

Affisch på anslagstavla utanför Bruksmuseet, september 2023.

Julia Larsson och publik under hennes berättarföreläsning, september 2023.

Maja Hallén sopar trapprummet inför *En dag för allmänt bruk*, september 2023.

Fotoutställningen *Robertsfors as Sweden* med foton av Sune Jonsson, sammanställd av Petter Engman, dokumentärfotograf vid Västerbottens museum, september 2023.

Publik utanför stallvinden, september 2023.

Konstverk av konstnären och socionomen Emma Nygren i gödselsrummet, september 2023.

Videoverk *Renskötselfåret* av Petter Engman med berättarröst av renskötare Jörgen Stenberg på stallvinden, september 2023.

Matilda Ersson, Josefine Östlund, Emma Nygren och Ida Boman (Maria Gordana Belić saknas på bilden) från konstföreningen Mareld inviger utställningen *Rå* i gödselsrummet, september 2023.

Jörgen Stenberg och Glesbygd'n på ladugårdsvinden, september 2023.

Höstmarknaden på gårdsplanen, september 2023.

Publik på ladugårdsvinden, september 2023.

Täljhörna med Ekorrobo Hantverk, september 2023.

Medlemmar från Kluster inviger utställningen *Delikat i litet format* utanför vedboden. I bild Pär Axelsson, Camilla Caster och Jögge Sundqvist, september 2023.

Höstmarknaden på gårdsplanen, september 2023.

Pär Axelssons bidrag från utställningen *Delikat i litet format*, september 2023.

Fanzines från projektet *periferi* genom Centrum för fotografi i norra Sverige, september 2023.

Publik under Glesbygd'ns spelning på ladugårdsvinden, september 2023.

Glesbygd'n på scen på ladugårdsvinden, september 2023.

HISTORIK

PLATSEN

De lantbruksbyggnader och dess omgivande öppna landskap som denna rapport handlar om är sedan 1987 en del av Robertsfors riksintresse för kulturmiljövården. Platsen hör till en bruksmiljö som etablerades i den lilla byn Edfastmark 1759. Rickleåns rinnande vatten, närheten till skogen och den bördiga jordbruksmarken var bidragande orsaker till att ett järnbruk förlades hit. Bruket var den nordligaste utposten i en av den tidens största svenska industrikoncerner. Platsen döptes om till Robertsfors efter en av sina ägare. Tack vare brukets eget jordbruk som utvecklades och expanderade över åren kunde man föda de arbetare som lockades till bruket men varorna från lantbruket blev också en inkomstkälla i sin egen rätt.

HISTORISKA VERKSAMHETER

Lantbrukets byggnader uppfördes i gjuten slaggsten, en restprodukt från brukets masugn, under första halvan av 1860-talet. Det blev då ett av Norrlands största jordbruk. Man kan se spåren från olika tiders arbete, överallt i byggnaderna. Runt ägorna odlades spannmål. För att gödsla åkrarna krävdes kor och för att ta tillvara på kornas mjölk startades ett mejeri som bland annat producerade ost. I mejeribygnaden, som även kom att fungera som bruksmäss och brukshotell, inhystes även en statlig mejeriskola – den första i Västerbotten – under ett antal år. I stallarna fanns hästar och oxar som man använde inom bruket. Med tiden kom arbetarna att arrendera egna jordplättar för småjordbruk. Det gjorde att brukets eget jordbruk tappade i betydelse. 1910 revs bland annat en större ladugårdsbyggnad som låg parallellt med den kvarvarande ladugården. Även själva bruket bytte ägare och ändrade inriktning. Järnet blev en sämre affär och allt mer skog köptes in. Järnbruket blev ett skogsbruk. 1959 brandhärjades ladugården och vid den efterföljande renoveringen höjdes taket för att rymma de allt större maskinerna och arbetsredskapen. Trots renoveringen lade den dåvarande ägaren Modo ned jordbruket 1968 och kreaturen och maskinerna såldes på auktion.

VÄGEN TILL GOLFKLUBBEN

Efter nedläggningen arrenderades delar av jordbruksmarken ut till olika bönder i närheten och andra delar av marken växte igen. I slutet av 1970-talet inrättades två större jordbruk som fick bruka var sin tredjedel av jordbruksmarken.

Genom åren har det funnits många visioner om platsens och byggnadernas fortlevnad. Det fanns till exempel tidigt förhoppningar om att en lantbruksskola skulle förläggas hit. I slutet av 1970-talet försökte lokala konsthantverkare få tillträde till lokalerna. Under 1980-talet fanns långt gångna planer på att etablera Malmstens norra Hantverksskola i Ladugården. Ingen av dessa planer gick i lås.

Det blev istället en nybildad golfförening som fick ta över i byggnaderna i slutet av 1980-talet. 1991 stod en 9-hålsbana redo. I Robertsfors lyckades man med bragden att snabbt utbilda en mängd nya golfare, bland annat med hjälp av det lokala högstadiet. Golfklubben ägde byggnaderna och marken där fram till 2004 då den gick i konkurs i samband med att banan utvidgades till 18 hål. Kommunen köpte då upp hela fastigheten och lät golfbanan och föreningen leva vidare. Under 2015 renoverades övre delen på den gamla mejeribygnaden och den fungerade under en tid som asylboende. Sedan nyligen är dessa lokaler ett vandrarhem som drivs av den kommunala verksamheten Bruksam, som även bland annat driver en returbutik inne i samhället. I stallarna finns ett viltslakteri som administreras av Holmen. Under vårt arbete med detta projekt har vi insett att det är golfklubbens personal som är de som bäst känner till de gamla jordbruksbyggnaderna och att det är arbetet med golfbanan, i kombination med de intelligande jordbruken, som håller platsen vid liv och landskapet öppet, detta i linje med det intresse som uttrycks i riksintresset.

Robertsfors behöver ett nytt hantverkshus

ROBERTSFORS (VK)

Det råder lokalbrist för småindustrin i Robertsfors framhåller Ulf Serrander (s) i en skrivelse till kommunen och anser att en ansökning ska göras för ev. byggande av ett hantverkshus i samhället.

Kommunen byggde för några år sedan ett hantverkshus som placerades i Sikeå, men där upptar Götaverken byggaluminium hela huset. Kommunstyrelsens arbetsutskott som behandlat frågan vill uppdraga åt byggnadskontoret att göra utredningen.

För sysselsättning av arbetslösa med nedsatt arbetsförmåga tillstyrktes att 22.300 kr tas emot i statsbidrag. Pengarna ska gå till planeringsarbeten samt för att bygga sop- och cykelförråd i Anäset och Flarken.

För aktivering av äldre tillstyrks även att 50.000 kr emottas i statsbidrag.

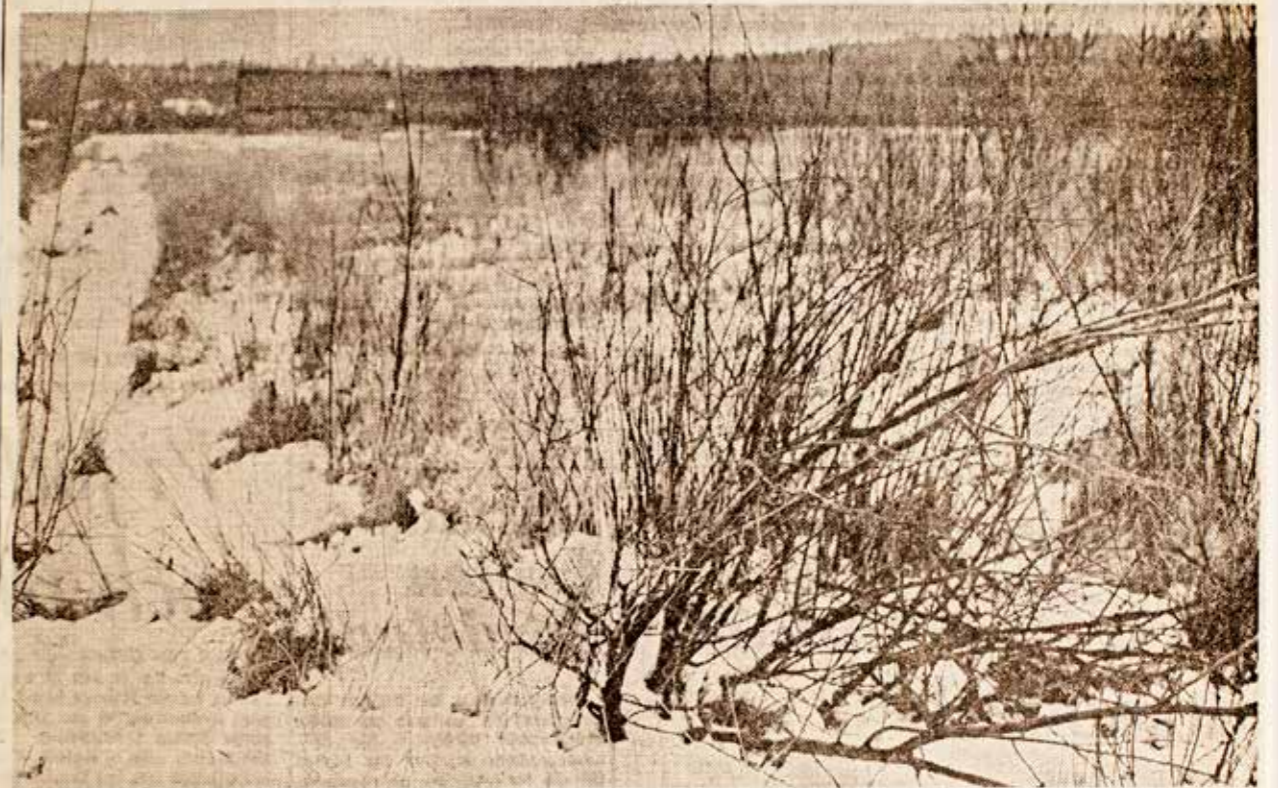
Utsnyckning av kommunalhuset i Robertsfors som ska om- och tillbyggas, får inte kosta mer än 20.000 kr vilket är en procent av byggnadskostnaden, föreslår au.

Artikel i Västerbottens-Kuriren om behovet av ett hantverkshus i Robertsfors från 11 april 1974.

Utredning om Malmstens norra Hantverksskola från 1989 för Robertsfors kommun av Anders Mattsson. Den ligger på en planritning från 1942 av längorna och gödselrummet, december 2023.

Här ska det åter bli bördig jordbruksmark

● I runt tal 25 ha av MoDo:s åkermark i Robertsfors har förbuskats men ska nu återställas till bördig jordbruksmark.

ROBERTSFORS (VK)

Robertsfors bruks stora åkerarealer, en gång Norrlands största jordbruk, vars marker på senare år delvis förbuskats, ska återställas till bördig jordbruksmark. Nuvarande ägare, MoDo, har beslutat att all åkermark som växt igen med sly och buskar, cirka 25 ha, ska röjas och fräsas upp. Därmed kommer man att få ett sammanhängande fält på 130 ha odlad mark vilken senare planeras täckdikas. En investering på cirka en halv miljon kronor.

Det är inte så länge sedan som MoDo planerade att plantera in björk på de ågor som förbuskats. Men de planerna har skrinlagts. Nu ska all åkermark buskröjas och fräsas upp för att på nytt odlas.

— All jord som varit åkermark

● — Den odlade marken ska återföras till jordbruksmark, säger MoDo-chefen i Robertsfors, Björn Sprängare.

ska återställas, förklarar MoDo:s platschef i Robertsfors, Björn Sprängare. Vi hade egentligen räknat med att börja redan i höst men planerna har försenats så nu får vi vänta till våren innan vi kan sätta igång.

Uppröjningen kan göras till en relativt rimlig kostnad, i runt tal 50.000 kronor.

— Men det blir betydligt dyrare att genomföra en täckdikning över hela området, fortsätter Sprängare. Det torde gå på en halv miljon

kronor... Hur det ska finansieras är inte klart, men det finns flera möjligheter att lösa den frågan. Tv har vi beslutat att låta göra upp en täckdikningsplan.

● HAR FINNS DET SVANGRUM

130 ha åkermark i ett enda fält. Där finns det svangrum. All mark ligger sydväst om Riekleån och ingår i sklets början i Robertsfors bruks stora domäner.

Det anses då vara Norrlands största jordbruk. Bolaget odlade omkring 135 ha för egen räkning men upplät dessutom mark arrendefritt åt arbetarna som därför kunde hålla 1-2 kor och mjölk åt familjen.

Närmare 200 nötkreatur hade bruket i sina stora ladugårdar av slagensten och emellanåt upp till 50 hästar. De senare användas i skogsbruk.

● STORJORDBRUK IGEN?

— Hur kommer jorden att brukas, kan det på nytt bli ett enda stort jordbruk

— Det är inte klart vilken bruk-

ningsform det kommer att bli. Det har vi inte tagit ställning till, säger Sprängare.

Under senare år har vi arrenderat ut mark till jordbrukare, omkring 50 ha, och de är alla mycket intresserade att få arrendera mera mark. Jorden är nämligen mycket bördig och kan man få den täckdikad blir den mer lättarbetad.

● KVIGBETE PÅ SÖRANGET

Aven nordost om Riekleån har MoDo jordbruksmarker som legat i lågervall. Där påbörjades i år försök med kvigbete som slagit väl ut. Det kvigbetet kommer att utökas redan till kommande sommar med mera marker så snart år jordbruksmarken på nytt utnyttjad.

Aven för samhällets del är det positivt att jordbruksmarken tas till vara. Kulturbilden blir ljusare. Det hade inte sett lika bra ut om skogen trängt in på huskutarna. Inte ens om det varit björkskog.

IRVING PERMAN

Artikel i Västerbottens-Kuriren om planerna på att återställa brukets gamla jordbruksmark från 26 november 1975.

Petter Engman med ett foto på Clara Salander i sin ateljé. Fotografiet är skapat av Sune Jonsson som en del av *Robertsfors as Sweden* från 1978, juni 2023.

Utställningsaffisch från 1973, med fotografi av Jan Sundquist, avfotograferad i Västerbottens museums artikelarkiv, oktober 2019.

Keramik av Kåge Olsson, medlem i den ursprungliga Robertsforsgruppen, på Bruksam i Robertsfors, maj 2019.

Britta Lindgren Hyvönen med affisch från utställningen *Robertsfors as Sweden* på Bruksmuseets vind, maj 2019.

Verkstad, förråd och personalutrymmen för golfklubben, maj 2023.

Detaljer och spår från tidigare verksamhet från ladugårdens södra del, maj 2023.

BYGGNADERNA

EN LÅNG HISTORIA AV HUS OCH RELATIONER

Byggnaderna vid bruksområdets jordbruk har inte bara en lång historia utan är också välbyggda, karaktärsfulla och unika. Den långa historien syns i byggnadernas material och unika uttryck, men den finns också kvar i form av relationer och överenskommelser – skrivna eller muntliga – om hur de används.

Trots att det är kommunen som äger byggnaderna vid jordbruket har platsen för det gamla jordbruket i Robertsfors en privat karaktär. Under golfsäsongen rör sig golfklubbens personal i byggnaderna, på golfbanan och på innergården från tidig morgon till ungefär lunchtid. Golfspelarna visar sig när vädret tillåter och då håller de till på banan och utanför den gamla mejeribygnaden, dock inte så ofta på själva gårdsplanen eller i resten av byggnaderna. Det är många som jagar i trakten och slakteriet fyller en viktig funktion under älgjakten. I takt med att allt färre jägare slaktar sina älgar själva begränsas jägarnas aktivitet till snabba lämningar av skjutna älgar i slakteriet. De flesta älgar köps och hämtas upp av ett företag i Lycksele som förädlar älgköttet vidare. Verksamheterna är säsongsbetonade och för de allra flesta som passerar förbi, av nyfikenhet eller för att de bor i närheten, är portarna stängda och platsen upplevs sluten.

Platsen och byggnaderna bär ändå på en rad olika möjligheter. Med vissa strategiska förstärkningar kan den lätt bli en del av det växande Robertsfors. De reaktioner vi har fått från verksamma kreatörer, entreprenörer, civilsamhälle, hantverkare, konstnärer och ortsbor visar att det finns en nyfikenhet på platsen, men också en längtan att få göra anspråk på den på olika sätt. Det finns gott om exempel på växande samhällen, med en historia av stagnation och strukturomvandlingar, som har använt de spår som historien har lämnat efter sig som en möjlighet att forma något som alla i samhället kan använda och vara stolta över. För att nämna några kan inspiration hämtas från Fengersfors bruk med privat ägare och konstnärskollektiv, Floda med lokal samverkan enligt BID-modellen, Smedjebacken där kommunen driver konsthallen Meken eller Træna kommune i Nordnorge som har en uppsjö av strategier och projekt för hållbar platsutveckling. Vi tror att det också är möjligt i Robertsfors.

Vi som skrivit denna rapport har ägnat mycket tid till att förstå hur byggnaderna används och vilka sociala relationer som finns i och omkring byggnaderna, vi har förstått att varje kvadratmeter i byggnaderna har hyresgäster och intressenter. I flera fall är det överenskommet genom handslag eller med informella kontrakt som ärvts från tiden då Modo ägde byggnaderna. Robertsfors kommun har ett fastighetsägaransvar men detta ansvar har till stora delar hamnat på golfklubben, vars personal har fullt upp med att sköta golfbanor och den verksamhet som rör golfklubben. När gräsmattorna slutat växa och golfsäsongen är över blir flera av golfklubbens anställda entledigande i väntan på nästa golfsäsong.

Målning från 1975 över Robertsfors, med ladugården och stallbyggnaden i mitten, av Linnéa Jonsson 1975 som hänger i kommunstyrelsens sammanträdesrum, juni 2023.

Stallvinden med kontormöbler med mera från Modo-tiden. Projektion från uppstarten av projektet, maj 2023.

Golfklubbens personal tillsammans med Kristina Kalén framför verkstadsport, augusti 2023.

Golfklubbens personal på ladugårdsbacken, juni 2023.

Flådd älg i Holmens viltslakteri i stallbyggnaden, september 2023.

Mopedist utanför ladugårdsvindens sydvästra entré, september 2023.

Plan över bruksområdet. 1. Veboden, 2. Stallbyggnaden, 3. Gödselrummet, 4. Ladugården, 5. Mejeriet, 6. Stallmästarbostaden, 7. Byggnad/förråd, 8. Förrådslänga/garage.

BYGGNADERNAS NAMN

De byggnader och rum som har hört till brukets gamla jordbruk i Robertsfors har genomgått många förändringar under åren men planlösningar och fasader är i stort sett oförändrade sedan 1942. Beroende på vem man pratar med i Robertsfors har de många olika namn. Vissa namn har förändrats över tid i och med att byggnader och rum bytt ägare och funktion medan andra överlevt länge. För att denna rapport ska bli begriplig har vi också hittat på vissa namn som vi försöker hålla oss till. Hur vi valt att benämna platsen, byggnaderna och rummen ska inte ses som namnförslag för framtiden utan snarare ett sätt att undvika förvirring.

LÄNGORNA – STALLBYGGNADEN (2) OCH LADUGÅRDEN (4)

Längorna är uppförda i slaggsten i två våningsplan på sammanlagt över 2 000 kvadratmeter. När jordbruket var aktivt fanns korna i ladugården, när de inte var ute på bete, och arbetshästarna i stallbyggnaden, när de inte var i arbete. I hörnet mellan de två vinkelställda längorna ligger en byggnad vi kallar **GÖDSELRUMMET (3)** efter dess tidigare användning.

VEDBODEN (1) På äldre kartor kan man se att vedbod och stallbyggnad varit ihopbyggda. Veboden är en kvadratisk byggnad byggd i slaggsten med fyra takkupor, en i varje väderstreck. Idag är den fristående och den del av väggen som varit förbunden med stallbyggnaden är byggd i trä.

GARAGE / FÖRRÅD (7, 8) På fastigheten finns även två stycken träbyggnader som idag fungerar som garage och förråd. Vi har inte undersökt dem särskilt ingående byggnadsmässigt.

MEJERIET (5) På fastigheten, i vinkel med ladugårdens norra kortsida, finns även en före detta mejeribygnad, även den gjord i slaggsten.

STALLMÄSTARBOSTADEN (6) På en avstyckad fastighet mitt på den gårdsplan som bildas av de båda längorna ligger den gamla stallmästarbostaden med en stor omgivande gräsmatta.

Ladugårdens norra gavel, oktober 2023.

Stallbyggnaden, den leriga gårdsplanen mot ladugården, oktober 2023.

Pelle Alvarsson på cykel framför stallbyggnaden och vedboden, oktober 2023.

Gödselrummet, maj 2023.

Bevatning av golfklubbens gräsmattor med vatten från Rickleån med mejeriet i bakgrunden, juni 2023.

Garage/förråd, juni 2023.

BYGGNADERNAS SKICK

Robertsfors kommun har nyligen lagt om det enkupiga tegeltaket på stallbyggnaden, ordnat snöskydd och vattenavrinning. Ladugården har ett pannplåtstak som är relativt nytt. I övrigt är byggnaderna i behov av en del renovering, till exempel behöver många fönster och dörrar omsorg. När byggnader renoveras och senare möjligen får moderna ombyggnationer eller tillägg, behöver en antikvarisk sakkunnig vara delaktig. För en mer detaljerad byggnadsvårdsåtgärdslista, se bilaga s. 72–74.

Det har redan gjorts moderna tillägg och ombyggnationer i byggnaderna. Att säga exakt hur och vad man kan göra framåt är vanskligt, då varje situation/förändring kommer att ha sina förutsättningar. Generellt kan man dock säga att mycket går att göra om det görs tillräckligt genomtänkt och bra och i dialog med Länsstyrelsen och i samarbete med antikvarisk sakkunnig. I nästa kapitel kommer vi gå igenom några konceptuella strategier för hur man kan tänka vid lokalanpassning/ombyggnation och samtidigt ta hänsyn till och bevara den riksintressanta berättelsen.

ÄGANDE

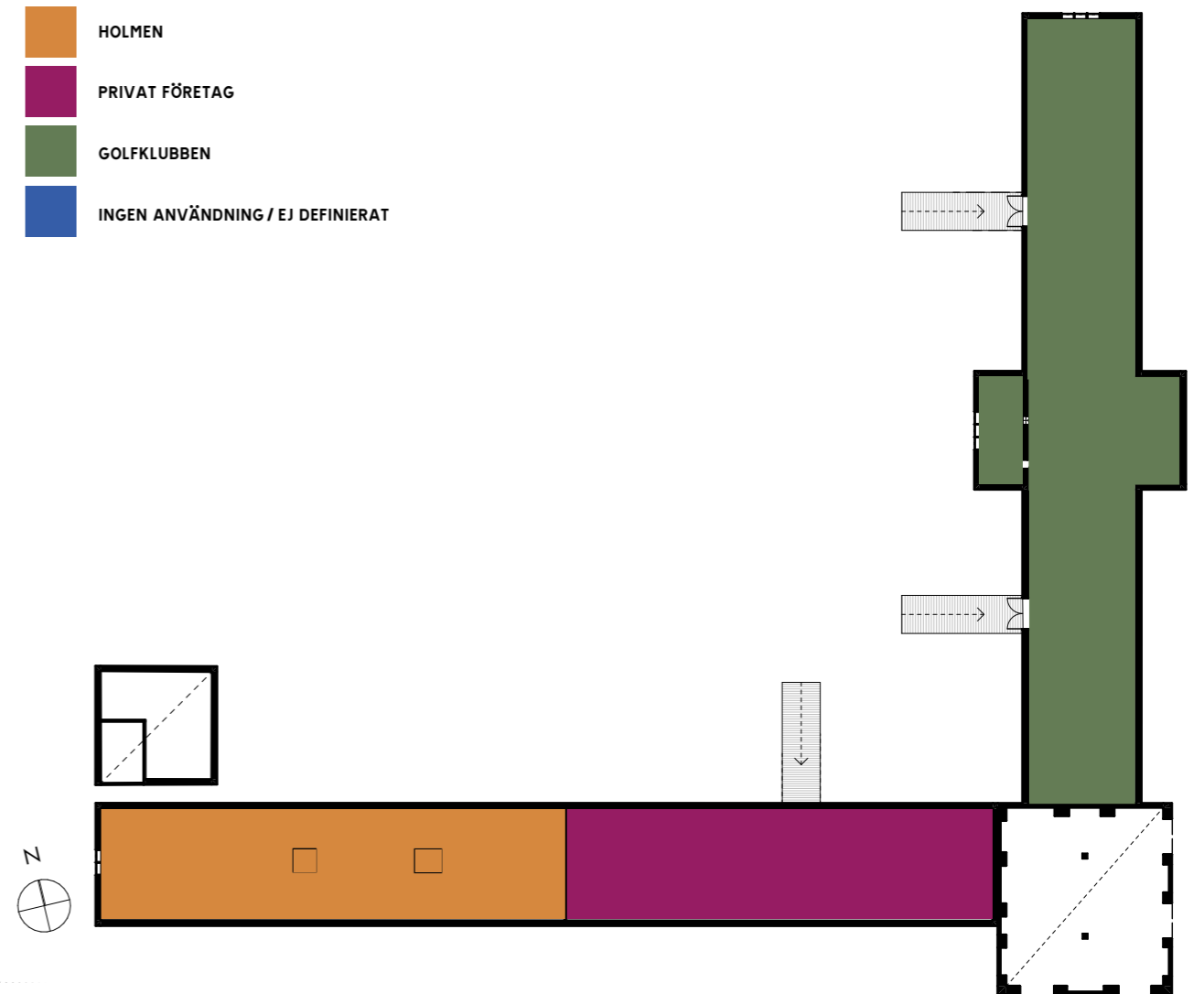
I den närmaste omgivningen ligger bruksherrgården och andra byggnader förknippade med bruksförvaltningen. Dessa är idag privatägda bostäder. Stallmästarbostaden är också privatägd idag medan resterande byggnader ägs av Robertsfors kommun. Viktigt att veta för eventuell framtida planering av platsen är att det tidigare funnits ett antal andra byggnader – nu rivna – kopplade till jordbruket på platsen.

Av de byggnader som Robertsfors kommun äger har golfklubben ett nyttjanderättsavtal för alla ytor utom plan 2 i mejeribygnaden. Här driver den kommunala verksamheten Bruksam vandrarhem sedan två år tillbaka. I den gamla mejeribygnaden har golfklubben kansli och omklädningsrum, och där finns också en golfshop. De har traktorgarage och verkstad i stallbyggnaden och förvaring av maskiner på södra delen av ladugårdsvinden. Golfklubben har en del övrigt förvaringsbehov av bland annat golfklubbor, täckvävar, golfbilar och så vidare. Ortens husvagnar vinterförvaras på norra delen av ladugårdsvinden. Företaget Holmen hyr en stor del av stallbyggnaden. På stallvinden förvaras kontorsinventarier från Modo-tiden och Holmen upplåter förrådsutrymmen och garage till privatpersoner i både vedboden, gödselrummet och stallbyggnaden. Det finns även ett viltslakteri i stallbyggnaden som administreras av Holmen och används av lokala jaktlag som jagar på Holmens marker. Slakteriet är iordningställt av jaktlagen själva på 1980-talet med pengar från Modo.

AKTÖRER OCH ANVÄNDNING

Markplan.

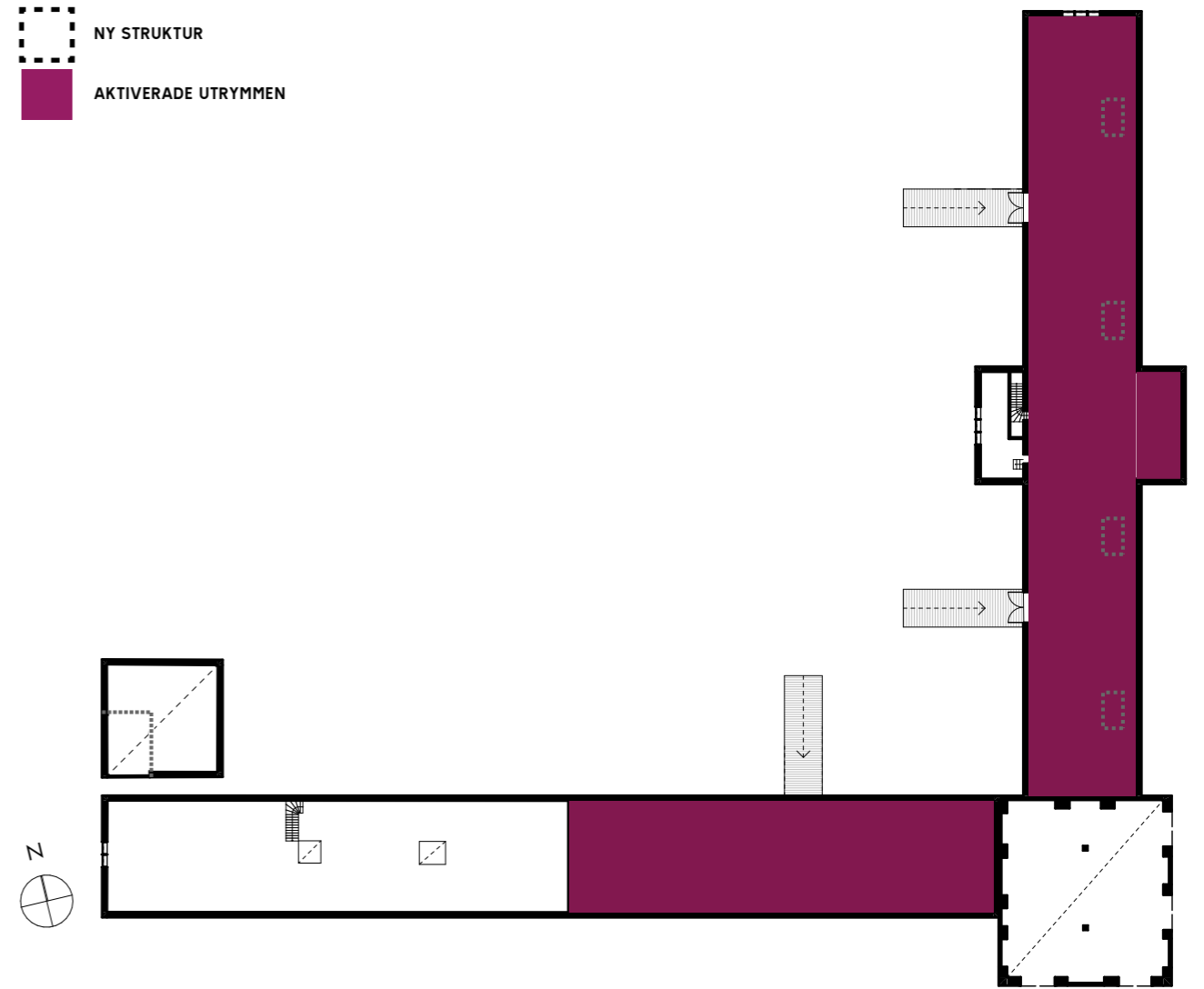
Övre plan.

AKTIVERADE UTRYMMEN OCH NYARE STRUKTURER

Markplan.

Övre plan.

Förrådsbyggnad, maj 2023.

Stallmästarbostaden, maj 2023.

BYGGNADERNA NU OCH I FRAMTIDEN

OMBYGGNATION MÖJLIGHETER OCH DESIGNSTRATEGIER

Det här är olika strategier för utvecklingen av byggnaderna, presenterade som möjligheter, tankefrön, hela tiden med byggnaderna och platsens bästa i åtanke.

- Användningen bör i största mån anpassas till byggnadernas förutsättningar och tillvarata de möjligheter de ganska speciella utrymmena ger.
- Fasaderna restaureras men lämnas i övrigt orörda medan interiörerna varsamt anpassas till ny användning.
- Fler ljusinsläpp på vinden kan göras på samma sätt som de som finns där idag: ljusinsläpp i takfallet, inte genom takkupor. Företrädesvis på det takfall som inte vetter mot gårdsplanen för att på en sida behålla taket intakt.
- För att ge mer ljus till verksamhetslokaler vid ändrad användning: portarna behålls, men innanför dessa glasväggar/glasväggar med dörr/skjutbara glaspartier så att portarna kan öppnas dagtid för att släppa in ljus.
- Varma utrymmen i den kalla stenbyggnaden: rum i rummet, dit också vatten och avlopp kan lokaliseras. Lämpliga rum börja med kan vara vindskupeutrymmen som kan byggas in, före detta kaklade mjölkrum eller delar av ladugårdens markplan.
- För att skapa fler utrymmen för verksamheter och möjligheter för ändamålsenlighet som kan vara svåra att uppnå i den äldre byggnaden (för verksamhet som till exempel förskola/fritidshem eller nya klubblokaler som frigör den före detta mejeribyggnaden), och för att få fler människor att nyttja och röra sig på platsen föreslår vi att miljön kompletteras med ytterligare en stor byggnad på den plats där en långa tidigare funnits. Samma volym som längan på andra sidan, samma takvinkel. Skapar också ett skyddat rum mellan husen.
- För att skapa nödutgångar på stallvindarna: ta upp branddörr i brandvägg.
- För att öka tillgängligheten till stallvinden: använd befintliga håltagningar i golv för eventuellt anordnande av hiss.
- Generellt bör finish och gestaltning av nya tillägg i stort inte efterlikna det som redan finns i byggnaden utan det kan vara mer tunt/fint, transparent – så att tilläggen blir tydliga men diskreta och sammanhållna i stil, tydligt avläsbara men underordnade befintlig byggnad.
- Så mycket som möjligt av byggnadens karaktär ska behållas. Betydelsebärande delar ska behållas och gärna framhävas där det går (det kan vara kaklet i mjölkrummet eller hålet i golvet, traversen på stallvinden eller det upphöjda foderbordet till exempel).

Kollage. Fler ljusinsläpp på vinden i takfall, inte genom takkupor.

Kollage. Varma utrymmen i den kalla stenbyggnaden: rum i rummet, i det kaklade före detta mjölkrummet eller delar av ladugårdens markplan.

Kollage. Glaspartier innanför befintliga portar för mer ljusinsläpp till lokaler med ändrad användning

Köket i vandrarhemmet som drivs av Bruksam i mejeriet, maj 2023.

Förvaring av bland annat jord och täckdukar i ladugården, maj 2023.

Förvaring av möbler på markplan i det före detta mjölkrummet i ladugården, maj 2023.

Förråd i stallbyggnaden, maj 2023.

Frånvaro av puts på vägg runt fönster på ladugården, oktober 2023.

Fönster i behov av renovering i stallbyggnaden, maj 2023.

Fuktskada i ladugårdens norra del, oktober 2023.

Skadad puts på ladugårdsvägg, maj 2023.

Allt det som vi föreslår för att utveckla platsen bör göras i samråd med golfklubben under ledning av kommunen. Förslagen har som mål att utveckla platsen och byggnaderna på det sätt som formulerades i utlysningen.

1

IDAG:

HYRESKONTRAKT

I nuläget är ansvarsfördelning mellan fastighetsägare och hyresgäster otydlig vilket skapar osäkerhet och onödig stress för inblandade parter. Det är svårt att få en överblick över hur byggnaderna används och underhåll av byggnaderna eftersätts. Kommunen är fastighetsägare och bör ta över och formalisera byggnadernas olika avtal och hyreskontrakt. Det är viktigt att rättigheter och skyldigheter för hyresgäster tydliggörs. Generellt upplägg borde vara att fastighetsägaren ansvarar för arbetsuppgifter avseende mark, byggnader, installationer och fast inredning som kan relateras till fastighetens basfunktion. Inredning som kan relateras till verksamheten och hyresgästen i respektive lokal åligger hyresgästen så även städning. När kontrakt formaliseras är det viktigt att det tydliggörs vilka ytor som hör till respektive hyreskontrakt. Kommunen bör se golfklubben som en viktig och strategisk verksamhet för områdets och landskapets bevarande och utveckling och bör sätta klubbens hyror utifrån klubbens arbetsinsats, och då skulle till exempel arbetet med att hålla landskapet öppet också anses vara en arbetsinsats som räknas in i hyressättningen.

2

HELÅRSANSTÄLLNINGAR

Idag är alla utom en i golfklubbens personal säsongsanställda och vi ser att det är en stor risk för att platsen och golfklubben förlorar viktig kompetens om, eller när, personalen får helårsanställning på annan arbetsplats. Det är svårt att rekrytera arbetskraft i Robertsfors och detta kan leda till att golfklubbens verksamhet inte kan skötas professionellt kommande sommar. Därför förordar vi att personalen vid golfklubben så fort som möjligt anställs med tillsvidarekontrakt och under lågsäsong får i uppdrag att, i samarbete med lokal kompetens inom byggnadsvård, restaurera och anpassa lokalerna för framtida hyresgäster.

IDAG OCH PÅ SIKT:

3

BRUKSAM

För att säkerställa en långsiktig lösning för byggnadernas förvaltning behöver kommunen ha högre närvaro på platsen och ta ett större ansvar för byggnaderna och platsen mer generellt. Vårt förslag är att den kommunala verksamheten Bruksam på sikt flyttar sin verksamhet till det gamla jordbrukets lokaler. Bruksam driver kommunens returmarknad, kommunens bilpool och är en plattform för personer som vill närma sig arbete eller studier. Vi ser att alla deras verksamheter skulle kunna få plats i lokalerna om de anpassas på lämpligt sätt. En sådan flytt skulle också frigöra Bruksams nuvarande lokaler för annan kommunal verksamhet. Personalen vid Bruksam har redan fullt upp med arbetsuppgifter så det behövs någon annan som ansvarar för att en ombyggnad och anpassning sker i enlighet med Bruksams verksamhetsbehov. Här blir golfklubbens helårsanställda personal och lokal byggnadsvårdskompetens viktiga resurser.

4

KULTURELL AKTIVITET

Vi har inte lyckats identifiera någon kultur- eller konsthantverksförening som har resurser att anpassa byggnaderna för sina egna behov eller anordna aktiviteter där på egen hand, givet byggnadernas otydliga nyttjandegrad och hyresupplägg. Kommunen skulle genom att allokera resurser och stötta kulturaktörer kunna få vissa aktiviteter att ske på platsen redan nu. Genom detta kan man dessutom tillsammans se hur lokalerna skulle kunna användas på sikt. Höstmarknaden är en uppskattad verksamhet som kan ske på platsen igen redan nästa år. Det avdelade utrymmet i vedboden går fortsatt att nyttja till mindre utställningar vid behov. Ladugårdsvindens norra del har tidigare använts för fester och liknande aktiviteter och det kan man fortsätta med. En förutsättning är att vinterförvaring av husvagnar och fordon upphör, något som ändå bör upphöra på grund av brandrisk. Vill man anordna konserter på ladugårdsvinden skulle det vara en stor fördel om ny el drogs dit. Hela vedboden är, om senare tillkomna innerväggar rivs, en lämplig utställningshall med sina ljusinsläpp i taket. I nuläget kan vi inte se vilken ekonomisk eller administrativ form en sådan verksamhet skulle kunna få. Vi tror också att det på sikt skulle vara lämpligt att bygga ett mötesrum med vatten och värme och möjlighet till studiecirkel och föreläsningar i någon av längorna. I anslutning till detta kan man göra plats för restaurang, sommarcafé och konstnärsresidens.

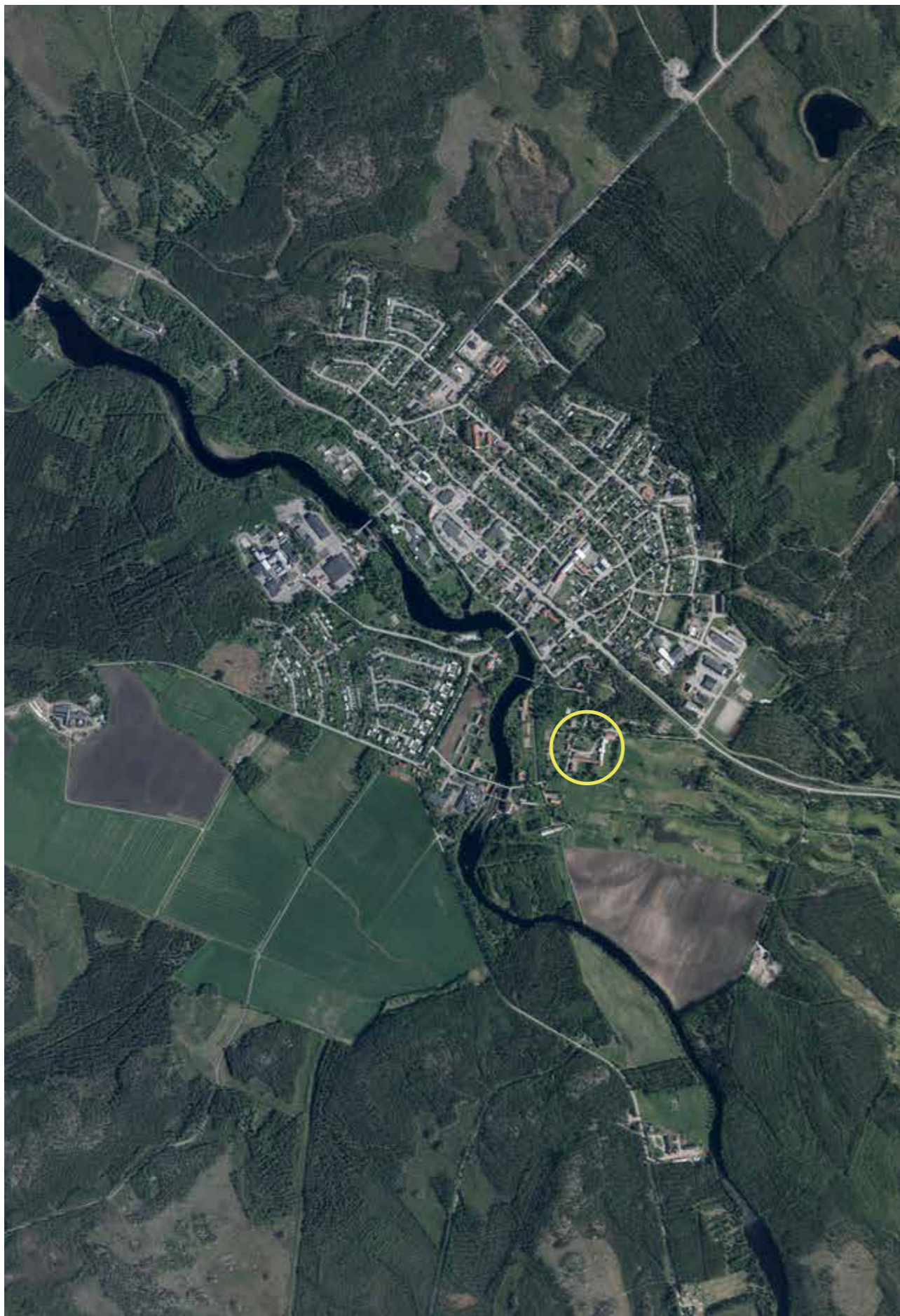
FÖRSLAG ANVÄNDNING

Markplan.

Övre plan.

SAMHÄLLET

Översiktsbild över hela Robertsfors tätort med bruksladugårdens placering markerad.

EN SYNLIG OCH OSYNLIG PLATS I SAMHÄLLET

Bruksområdet och dess lantbruksbyggnader är en viktig del av Robertsfors. Den är synlig när man närmar sig samhället men som en del av samhällets vardagsliv relativt osynlig.

Bruksladugårdens vitkalkade långsida reser sig som en entré till Robertsfors när man färdas på Storgatan från Sikeåhället. En allé leder in till de viktiga byggnaderna, ladugården och mejeriskolan. De flesta fortsätter dock vidare till Robertsfors och passerar byggnaderna på avstånd. Människor utan direkt koppling till platsen rör sig sällan här, på så sätt ligger platsen lite vid sidan av samhället.

Det tycks gå en gräns mellan centrumdelen av samhället och bruksmiljöerna. Det har delvis att göra med den historiska användningen, det var ingen plats man kom till om man inte arbetade här. Trots att de flesta arbetsplatser försvunnit har denna uppdelning blivit kvar, dels för att det bor relativt få människor i området och dels på grund av det finns få givna promenadstråk och allmänna aktiviteter i närheten, med undantag för det sommaröppna Bruksmuseet.

När Robertsfors blir en del av Norrbottenbanan - den 27 mil långa nya järnvägen mellan Umeå och Luleå - med en regional tågstation i centrala Robertsfors förväntas samhället växa. Norrbottenbanan planeras till stora delar att gå genom skogslandskap, men i Robertsfors kommer järnvägen att vara synlig i det öppna landskapet med en ca 850 meter lång landskapsbro som löper över golfbanan och rekreationsområdet. De karaktäristiska lantbruksbyggnaderna med sin framträdande placering kommer att bli ett tydligt landmärke för dem som passerar med tåg, och de blir därmed något som tydligt kommer att förknippas med Robertsfors.

Norrbottenbanan och den nya stationen i Robertsfors är utgångspunkten för kommunens nya planprogram. I planprogrammet är målbilden att kommunen är en målpunkt för besökare som vill komma nära natur, rekreation och kultur. Här ser kommunen stationsområdet som något som stärker orten, blir en "levande plats" som kopplar ihop bostadsområden, centrum och kulturmiljöområdet vid bruksområdet och Rickleån.

Kommunen planerar, i och med Norrbottenbanan, en tillväxt med 750 nya invånare vilket kräver minst 300 nya bostäder. Men bostäder är inte tillräckligt för att locka nya invånare eller nya företagsetableringar. Kommunen vill också stärka attraktiviteten med idrottsanläggningar, friluftsanläggningar och kulturutbud. Här kan bruksmiljön bli central.

När järnvägen kommer skapas ett nytt centrum kring tågstationen. Denna nod länkas in till den nod som är samhällets centrum med verksamheter, affärer och bostäder. En tredje nod, bruksmiljöerna, är också utpekad i planprogrammet, men förslagen på var bostäder, industri och verksamheter ska etableras stärker inte bruksmiljöerna som en nod i samhället. De flöden som behövs för att det ska bli ett kulturellt centrum skapas inte.

RIKSINTRESSE, BYGGNADERNA OCH RIKSINTRESSANTA BERÄTTELSE

Större delen av Robertsfors är ett riksintresse för kulturmiljövården. Hela bruksmiljöområdet är ett sådant. Ett riksintresse innebär att större hänsyn ska tas vad gäller anpassning till omgivande landskap och byggnader och de riksintressanta historiska berättelserna. Det betyder dock inte att det ligger en "död hand" över området. Kommunen har fortsatt planmonopol och agerar efter Plan- och bygglagen. I riksintresset behöver man från tidigt skede samarbeta med Länsstyrelsen för att få detaljplaner godkända i relation till riksintresset. Som exempel kan nämnas att den bro som planeras genom riksintresset möjliggjordes efter att Trafikverket och Robertsfors kommun samarbetat med Länsstyrelsen Västerbotten om en lösning.

FLER BYGGNADER FÖRUT

På kartor från tiden innan 1911 kan utläsas att det funnits många fler byggnader än idag på platsen för brukets jordbruk. Det visar på att miljön över tid har förändrats och innebär att det finns områden i och i närheten av det gamla jordbruket där det går att motivera framtida förtätningar för nya typer av verksamheter och bostäder.

ÖVERSIKTSPLAN OCH PLANPROGRAM

Robertsfors kommuns Översiktsplan (ÖP) ska bland annat ge vägledning för beslut om hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras. Där går det att läsa att större delar av Robertsfors tätort ska vara fokus för bostadsbyggande, även bruksområdet. Den nya bebyggelsen ska vara varierad med olika boendeformer och anpassas efter olika skeenden i livet.

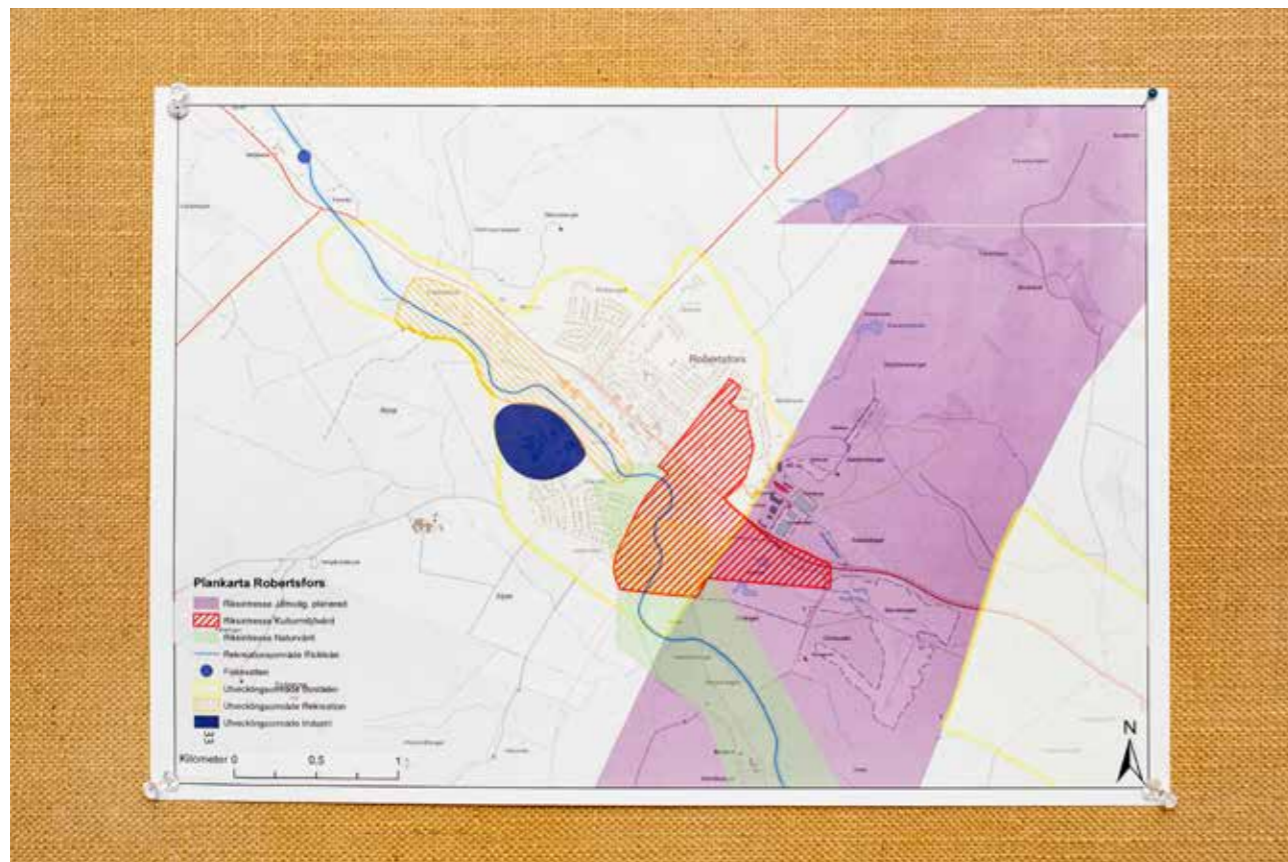
Bebyggelsestrukturen i kommunen möjliggör ett större antal hus redan i bebyggda områden vilket gör att bebyggelsekaraktär och miljöer kan stärkas och nyttjas. Nybyggnation föreslås därför främst i anslutning till befintlig bebyggelse och infrastruktur för att dra nytta av befintliga investeringar

Översiktsplan Robertsfors kommun, 2019-06-17 Antagandehandling, s. 22

I ÖP:n understryks också vikten av funktionsblandning där boende, verksamheter och näringsverksamheter med fördel kan samexistera.

I det nya planprogrammet finns däremot en tydlig funktionsuppdelning med villaområden separerade från verksamhetsområden. Vi tror att en större blandning skulle gagna samhället när det nu planeras för ny bebyggelse i form av bostäder och verksamheter.

Planprogrammet pekar inte ut någon utveckling av Bruksområdet. Här ser vi möjligheter att komplettera befintlig bebyggelse med både verksamhetslokaler och bostäder på ett varsamt sätt i mindre skala. Ett sådant komplement skulle öka rörelsen i området och ge fler anledning att vistas på platsen. Ett planprogram bör därför tas fram även för denna del av samhället.

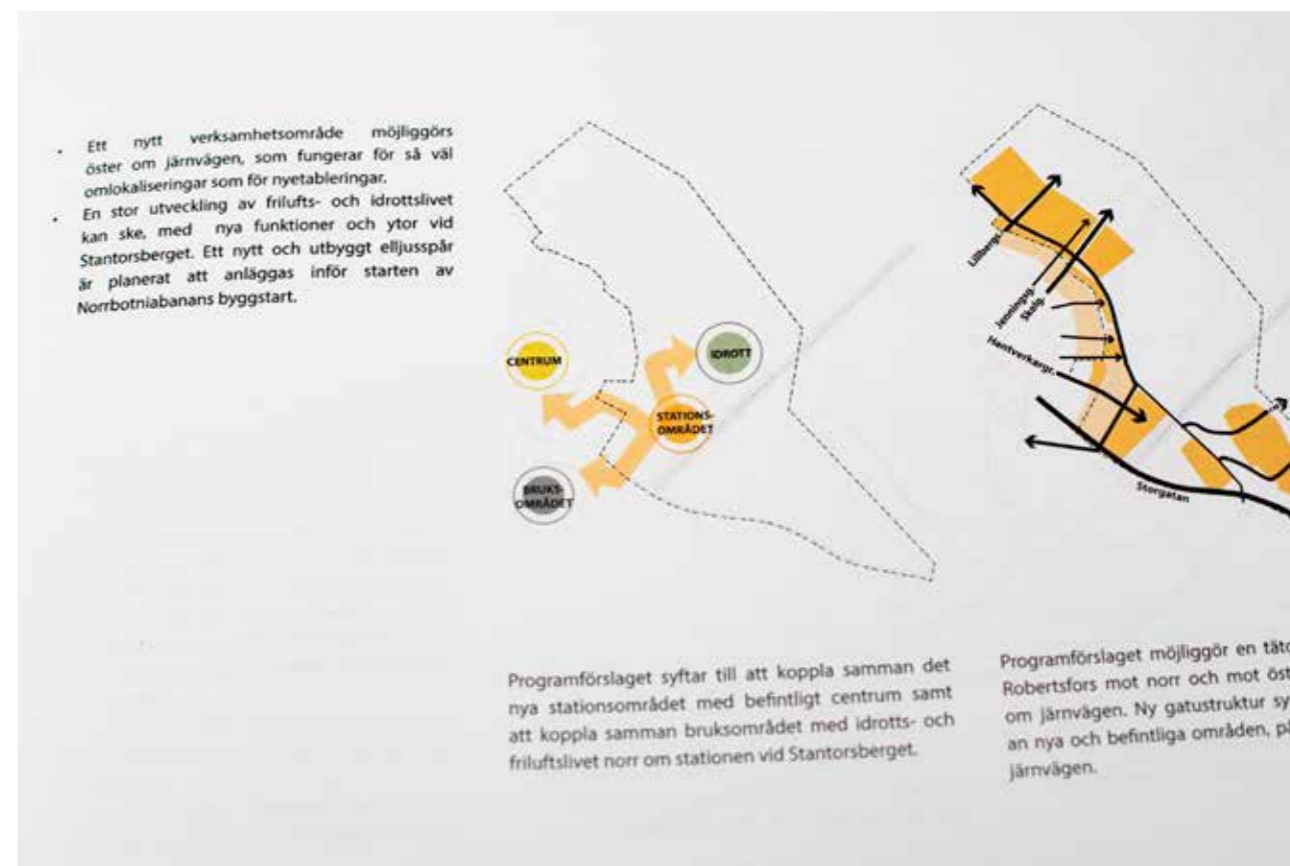
Utsnitt ur plankarta från Robertsfors kommuns översiktsplan från 2019.

Översiktskarta som visar de olika områdena och dess funktioner. Från *Planprogram Robertsfors – Utvecklingsområden relaterade till samhällsomvandlingen kopplas till Norrbotniabanans etablering*

Område för riksintresse. Från foldern *Robertsfors – riksintresse för kulturmiljövården*.

Möjliga kopplingar och stråk mellan områdena i planförslaget. Från *Planprogram Robertsfors – Utvecklingsområden relaterade till samhällsomvandlingen kopplas till Norrbotniabanans etablering*.

IDAG:

1

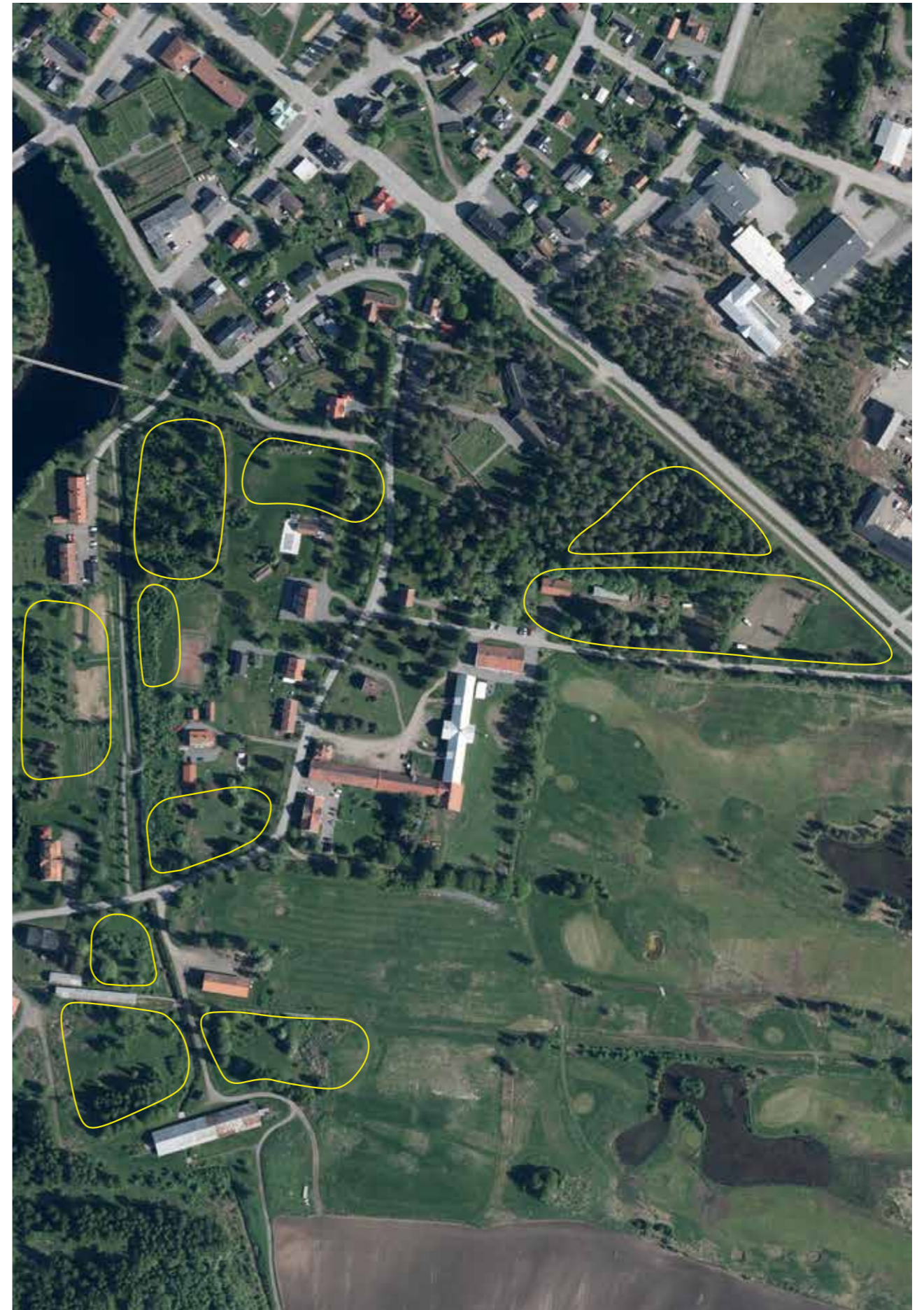
INKLUDERA BRUKSOMRÅDET I PLANPROGRAMMET

För att bruksområdet, med det gamla lantbruket, ska bli en mer integrerad del av Robertsfors samhälle anser vi att Robertsfors kommun behöver se över och omarbota det nuvarande planprogrammet. I dagsläget förstärker planprogrammet flödet av människor från öst till väst – vid sidan av bruksområdet. Det vänder sig bort från bruksområdet. Vi rekommenderar Robertsfors kommun att inkludera bruksområdet i planprogrammets område för möjlig nybyggnation/exploatering.

2

FLER TYPER AV BOENDEMILJÖER

Historiskt har det funnits fler byggnader runt det gamla jordbruket. Detta ger möjligheter till framtida förtätning inom bruksområdet. För att öppna upp området för fler människor föreslår vi att planprogrammet ger möjlighet för olika typer av boendemiljöer, till exempel generationsboenden eller flerbostadshus med hyresrätter. Med en högre förtätning och befolkningsökning kommer även behov av stödjande verksamheter och därför anser vi att planprogrammet även ska ge utrymme för olika verksamheter såsom förskola, ungdomsgård och kommersiell verksamhet som kan komplettera befintlig verksamhet och ge aktivitet i området fler timmar om dygnet. Eftersom stora delar av Robertsfors är riksintresse så bör Länsstyrelsen vara med från början i diskussionerna om hur bruksområdet kan utvecklas.

Översiktsbild med potentiella förtättningsområden, kommunala och privata.

Översiktsbild med inritade byggnader som före 1911 fanns kring jordbruket

3

VISIONER FÖR PLATSEN I EN MÖJLIG FRAMTID

Som vi ser det borde Bruksam finnas etablerade i ladugården och delar av stallarna redan om 2 år. Vi hoppas att Bruksams arbetsmetoder med återbruk och återvinning, tillsammans med golfklubbens personal, andra hantverkare och personer med byggnadsvårdkompetens går att applicera på andra byggnader i kommunen. Vi hoppas på att detta arbete blir en del av Robertsfors kommuns uttalade hållbarhetsfokus och att det ger kommunen möjlighet att ta hand om de fastigheter som andra inte har resurser att renovera.

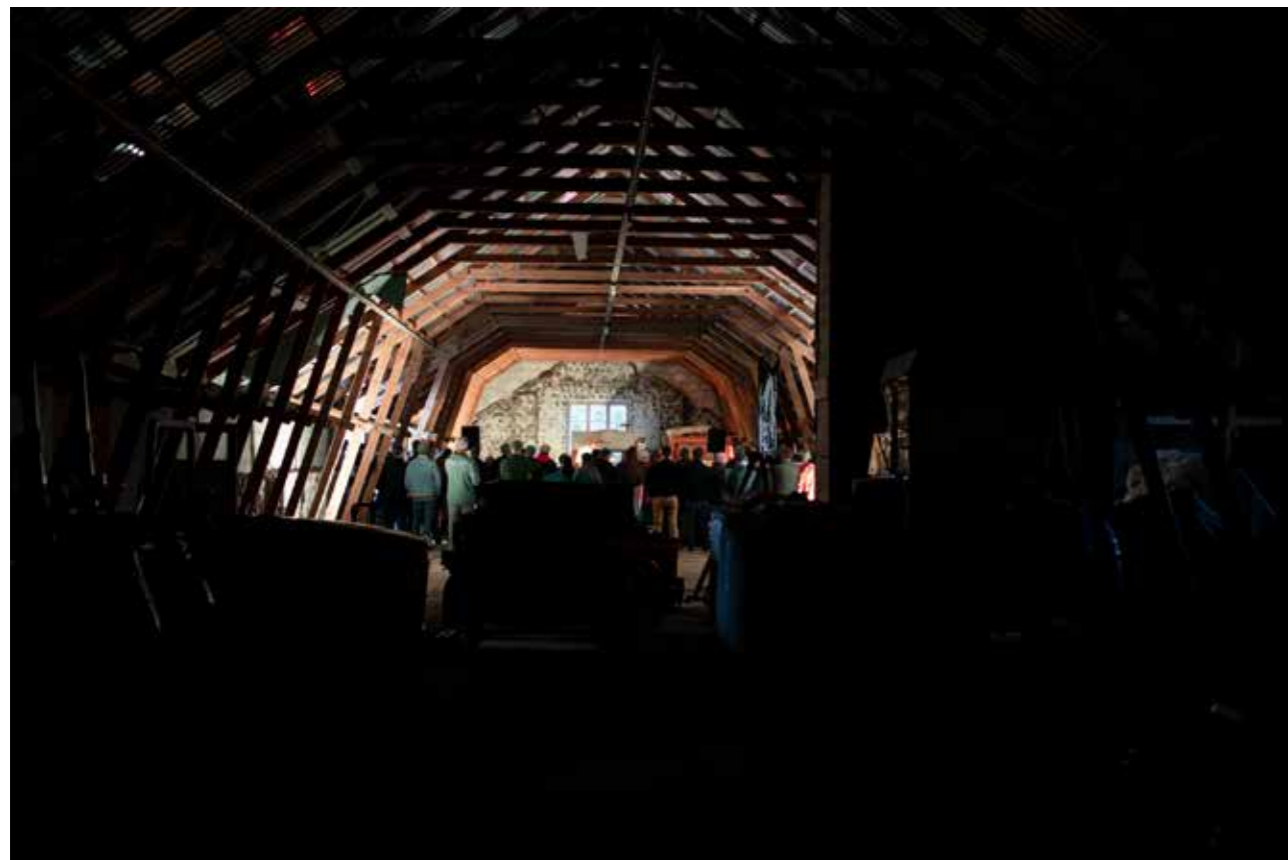
En dag i framtiden skulle lokalerna kunna vara anpassade så att bildkonstnärer och konsthantverkare ska kunna mötas och arbeta här året runt. Vi tänker oss ett mötesrum med möjlighet för studiecirkel och umgänge, en utställningshall i vedboden där utställningar av lokala, nationella och internationella konstnärer kan visa sina verk. Visst vore det fint om Västerbottens museum visade en utställning per år i lokalerna?

Vi ser också möjligheten att platsen återigen blir en del av matförsörjningen där delar av golfbanan och marken kring jordbruksbyggnaderna åter blir odlingsmark, detta utan att tränga bort för mycket av golfbanan. Då kan den gamla jordbruksmiljön bli en mötesplats för lokala odlare och matproducenter som vill utforska regenerativt jordbruk och hållbar matproduktion. Viltslakteriet kan också renoveras och både älgkött och andra lokalt producerade matprodukter kan säljas i anslutning till stallarna.

I framtiden hoppas vi på att vandrarhemmet som drivs av Bruksam är fullsatt året runt. Hur fint vore det inte om golfklubbens medlemmar och andra verksamheter på området huserade i en nybyggd länga som byggs på den plats där det tidigare funnits en ladugård? Vore det inte toppen om personalen på golfklubben får bättre anpassade lokaler för sina maskiner och plats därmed görs för annan aktivitet på innergården, att hela ladugårdens vind då också blir tillgänglig för marknader, konserter eller ett återbrukslager för byggnadsmaterial.

Vi önskar också att en revidering av planprogrammet och att ett större intresse för området så småningom leder till att det byggs hållbara och väl gestaltade hyresrätter, en förskola och flergenerationsboenden i anslutning till det gamla jordbruksområdet. Om man har tålamod och saker görs i rätt ordning så finns det många möjligheter att denna plats blir både attraktiv och tillgänglig för fler människor i framtiden.

SLUTORD

Ladugårdsvindens norra sida under konserten med Glesbygd'n, september 2023.

Nycklar till de olika byggnaderna vid det gamla jordbruket, oktober 2023.

VI HAR I denna rapport berättat om vad vi sett och förstått genom att undersöka den här platsen från olika vinklar. Vårt förhållningssätt har varit dokumentärt och våra förhoppningar har varit att våra egna fördomar och begär för platsens utveckling och framtid ska styra våra förslag så lite som möjligt. Vi är dock medvetna om att vår närvaro på platsen, i möten och via vårt Instagram och inte minst denna rapport kommer att förändra både platsen och människors syn på platsen. Samtidigt är vi övertygade att platsens framtid och dess roll i samhället är avhängigt hur kommunen och dess politiker och tjänstepersoner väljer att handla från och med nu.

AVSLUTNINGSVIS VILL VI tacka alla i och utanför Robertsfors kommun som deltagit i och följt detta projekt.

Tack!

Maja Hallén, Åsa Hallén, Jenny Nordmark och Johannes Samuelsson

VARFÖR SKA VI TA HAND OM VÅRA KULTURMILJÖER?

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer finns överallt runt omkring oss och vi påverkas av dem varje dag. Vi kanske inte alltid tänker på dem som kulturhistoriska byggnader och miljöer, men de bidrar på olika sätt till en berikande, varierad och intressant vardagsmiljö.

Kunskapen om platsens historia och förståelse för varför det ser ut som det gör har betydelse. Kulturmiljöer kan fungera som ett socialt kitt, som något vi delar. Att känna förankring till en plats bidrar till känslan av trygghet och livskvalitet. Det kan vara lika betydelsefullt oavsett om man har släktband som går generationer tillbaka på platsen eller är nyinflyttad.

Våra fysiska miljöer kan ha en positiv inverkan på vårt välmående och vår trygghet och de kan ge oss upplevelser och väcka minnen. De påverkar våra sinnen. Våra kroppar förhåller sig till byggnaders storlek, form och materialitet och påverkar hur vi navigerar och förflyttar oss.

Kulturmiljöer som Robertsfors bruksmiljö kan bidra till livskvalitet och vara en byggsten för framtidens samhälle. Genom kunskap om platsens värden och egenskaper kan miljön användas som utgångspunkt där vår tids tillägg kan användas för att stärka och bibehålla platsens kvaliteter.

Kulturmiljön kan ses som ett arv efter tidigare generationer som bär på berättelser för framtidens generationer. Bebyggelsen synliggör delar av vår historia och en kulturmiljö som ger ett historiskt sammanhang kan hjälpa oss att förstå samhällsutvecklingen.

Kulturmiljöer kan bidra till en tydlig platsidentitet och därmed öka platsens attraktivitet för både bofasta och besökare. Fler kan komma att välja att bo kvar eller flytta hit, och fastighetsägare kan förstå betydelsen av att ta hand om sina byggnader på ett varsamt sätt.

Bevarandefrågor har både en stark miljömässig och ekonomisk dimension. Att vårda den befintliga bebyggelsen genom löpande underhåll är mer hållbart än nyproduktion och bidrar till en långsiktigt hållbar livsmiljö. Bygg- och fastighetssektorn står för en betydande del av samhällets miljöpåverkan, hela 5 till 40 procent inom de områden som följs upp med Boverkets miljöindikatorer. Den befintliga bebyggelsen är redan använda naturresurser och bundet kapital och ska ses som betydelsefulla resurser i det hållbara samhället.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Hur ska vi förstå vad som är kulturhistoriskt värdefullt? I Robertsfors syns viktiga skeenden i svensk historia på ett särskilt tydligt sätt. Därför blev Robertsfors ett riksintresse för kulturmiljövården redan 1987. Riksintresset har senare reviderats och utvidgats.

I riksintressebeskrivningens motivering anges att Robertsfors är ett "bruks- och industrisamhälle som speglar den tekniska, ekonomiska och sociala utvecklingen från 1750-talets järnbruk via träindustri till modern högteknologisk tillverkningsindustri och från patriarkal bruksort via municipalsamhälle till nutidens kommuncentrum". Detta kännetecknar stora delar av hela Sveriges samhällsutveckling under samma tidsperiod och många orter i landet har också haft ett liknande historiskt utvecklingsförlopp. På så sätt är Robertsfors typiskt, men bara ett fåtal av dessa orter har, som Robertsfors, bevarade miljöer med bebyggelse från alla delar av tidsperioden. I Robertsfors finns också sådana miljöer inom ett samlat område vilket ger särskilt goda möjligheter att uppleva och förstå årsringarna i denna långa och omvälvande samhällsutveckling.

Här finns sålunda förutsättningarna för att ge fler möjligheten att upptäcka och ta del av detta typiska, men unika, i sin vardag, genom att tillgängliggöra det kulturhistoriska värdet.

Jordbrukets betydelse för Robertsfors bruk tydliggörs av utformningen och storleken på ekonomibyggnaderna, lokaliseringen av statens mejeriskola till Robertsfors och den omfattande jordbruksmarken som förut hörde till bruket. Bruksladugården och övriga äldre byggnader i den omkringliggande miljön är alla att betrakta som särskilt värdefulla byggnader.

BYGGNADSVÅRD PÅ JORDBRUKETS BYGGNADER

Utgångspunkten för byggnadsvård, underhåll och varsam renovering är den specifika byggnaden med dess karaktäristiska särdrag, detaljer, material och ursprungliga kulörer. Till en så gammal byggnad som bruksladugården ska traditionella material och arbetsmetoder användas och krav måste ställas på hantverkarens kunskaper om byggnadsvård.

I Robertsfors finns två byggnadsvårdsföretag och kommunala Bruksam. Dessa tre, tillsammans med golfklubbens anställda, kan bli viktiga resurser för genomförandet av byggnadsvårdsåtgärderna, som skulle kunna utföras i en kombination av entreprenad och utbildning/handled praktik. Till putsarbeten rekommenderas entreprenör med erfarenhet av traditionell putsteknik. En byggnadsantikvarie bör konsulteras i ett tidigt skede och finnas med som resurs under arbetets genomförande.

Ladugården (putsad)

- Ett antal fönsterbågar behöver justeras och lagas. Samtliga fönster skrapas, kittas med linoljekitt och målas med linoljefärg i ursprunglig kulör. Trasigt fönsterglas (fåtal) byts ut. Fönsterbleck ses över och målas lika fönster.
- Portar och dörrar justeras och lagas. De skrapas och målas med linoljefärg alternativt s.k. Roslagsmahogny (1/3 tjära, 1/3 linolja, 1/3 balsamterpentin).
- Putsen lagas och avfärgas.
- Panel runt portar till logen målas med slamfärg (Falu rödfärg ljus).
- Trasigt virke i bryggan till logen byts ut.
- Järnräcken skrapas och målas med linoljefärg.
- Uthyrning för förvaring av motorfordon på ladugårdsvinden bör på sikt upphöra. Spill av oljor och bensin innebär en brandrisk.

Gödselrummet

- Det enkupiga tegeltaket ses över och kompletteras.
- Träpanel målas med slamfärg (Falu rödfärg ljus).
- Fönsterbågar tillverkas, målas med linoljefärg och monteras.
- Portar tjäras eller målas med Roslagsmahogny (1/3 tjära, 1/3 linolja, 1/3 balsamterpentin).
- Diverse skrot utanför byggnaderna flyttas bort.

Stallänga och vedbod i slaggsten

- Det enkupiga tegeltaket på vedboden ses över, eventuellt omläggning av hela taket.
- Alternativt byts de tegelpannor som är trasiga ut.
- Vindskivor målas med slamfärg (Falu rödfärg ljusröd).
- Fönster med skrapas, kittas med linoljekitt och målas med linoljefärg.
- Trasigt fönsterglas (fåtal) byts ut.
- Portar tjäras eller målas med Roslagsmahogny (1/3 tjära, 1/3 linolja, 1/3 balsamterpentin).
- Stuprör och rännor ses över (förläng utkastare och byt kort ränna till lång).
- Växtlighet intill byggnaderna tas bort.
- Träpanelen på takkupor och i prånget mellan stallänga och vedbod rödfärgas.
- Överväg att riva invändiga mellanväggar, senare tillkomna.

Gårdsplan

- Vattenavrinning ses över.
- Gårdsplanen städas: bort med lastpallar, schaktblad, flytta bränsletank mm.
- Sly och växtlighet intill fasader och kallmurar tas bort.
- Gårdsplanen hyvlas och grusas med naturgrus.

Röd länga vid parkering vid före detta mejeriet

- Det tvåkupigt tegeltaket läggs om, lagning/byte av undertak.
- Fönster med skrapas, kittas med linoljekitt och målas med linoljefärg.
- Trasigt fönsterglas (fåtal) byts ut.
- Ett antal bågar behöver lagas och justeras.
- Dörrar och portar lagas och justeras. De skrapas och målas med linoljefärg alternativt Roslagsmahogny (1/3 tjära, 1/3 linolja, 1/3 balsamterpentin).
- Panel lagas och rödfärgas.

RIKTLINJER VID FÖRVALTNING OCH UTVECKLING AV KULTURMILJÖN

- Miljön ingår i riksintresset och bedöms vara ett sådant särskilt värdefullt bebyggelseområde som anges i plan- och bygglagen (PBL) 8 kap 13 §. Detta förvanskningförbud betyder att de viktiga karaktärsdragen, det som är värdebärande i miljön, inte får gå förlorade.
- För att byggnader inom miljön ska hållas i vårdat skick bör löpande underhåll prioriteras. Det är bättre än att på sikt behöva byta ut material. En vård- och underhållsplan för byggnaderna bör tas fram för att garantera att byggnaderna underhålls på ett historiskt korrekt sätt. Till exempel vilka material, metoder, färgtyper och kulörer som bör användas på de olika byggnaderna. Planen bör förankras i alla led; kommunen, övriga fastighetsägare samt verksamhetsutövare i miljön.
- Det går nästan alltid att hitta lösningar för att utveckla en byggnad för att rymma nya verksamheter. En första viktig nyckel är att hitta verksamheter som passar byggnaderna och dess förutsättningar. Anpassningar måste göras med hänsyn och förändringar som innebär att det som är värdefullt med byggnaderna försvinner, bör inte tillåtas. Byggnadernas specifika karaktärsdrag och byggnadsteknik är en viktig utgångspunkt. Behåll originalmaterial och spår av människors användning av byggnaderna.
- Ändringar bör vara reversibla, det vill säga gå att ta bort utan att byggnaderna skadas.
- Vid bygglov inom miljön bör en antikvarisk förundersökning göras så att varsamhetskravet och förvanskningförbudet kan konkretiseras och utvärderas i en kontrollplan.
- Nya byggnader i miljön bör i första hand prövas på de platser där byggnader tidigare varit placerade. Ny bebyggelse i direkt anslutning till befintlig bebyggelse i området ställer stora krav på gestaltning och medvetenhet om miljöns kulturhistoriska värden.
- Skyltar, staket, träd och markbeläggningar påverkar också miljön och helhetsupplevelsen. Även icke bygglovspliktiga åtgärder ska uppfylla varsamhetskrav och förvanskningförbud i plan- och bygglagen och utgå från de kulturhistoriska värdena på platsen.
- Allén omfattas högst troligt av miljöbalkens biotopskydd. Vid åtgärder som kan skada träden ska länsstyrelsen kontaktas. Det kan gälla kraftig beskärning, kapning, avverkning samt åtgärder inom rotområdet som schaktning eller uppställning av tunga fordon eller material. Ersätt successivt skadade eller sjuka träd. Undvik i möjligaste mån att byta ut många träd samtidigt.

Bevara

- Bevara och vårda de byggnader och miljöer som är särskilt värdefulla, så att de fortsätter att vara en del av Robertsfors identitet och goda livsmiljö.
- Arbeta för att de tydliga karaktärsdragen i bruksmiljön bevaras och förstärks.
- Jobba med kontinuerligt underhåll av befintliga resurser som en del av en hållbar utveckling.
- Säkerställ kulturvärden i miljön genom detaljplanebestämmelser.

Utveckla

- Se kulturhistoriska värden och kvaliteter som en utgångspunkt och tillgång för att skapa goda livs- och verksamhetsmiljöer.
- Säkerställ kulturhistoriska värden tidigt i plan- och byggprocesser.
- Utveckla och förstärk brukets kulturmiljöer och berättelser för att göra Robertsfors till en ännu mer attraktiv ort att både leva i och besöka.
- Skapa förutsättningar för en diversifierad användning av längorna och omgivande miljö för att ge mer liv i området.

Berätta

- Kulturmiljöerna är en viktig del av Robertsfors identitet.
- Byggnaderna är en viktig del av det gemensamma offentliga rummet - vi kan vara stolta över att förvalta dessa varsamt för framtida generationer.
- Bebyggelsens historia - gör den mer känd och tillgänglig och med det bidra till att skapa en spännande och attraktiv bruksmiljö.
- Alla, oavsett bakgrund, ska kunna känna koppling till det kulturarv som format Robertsfors. Arbeta för att Robertsfors offentliga kulturmiljöer ska vara inkluderande och lättillgängliga och en gemensam källa till kunskap och upplevelser.

DEN HÄR RAPPORTEN är framtagen inom ramen för det praktiska forskningsprojektet *För allmänt bruk* av Maja Hallén, Åsa Hallén, Jenny Nordmark och Johannes Samuelsson. Den riktar sig till dig som bor och verkar i Robertsfors kommun och är nyfiken på brukets gamla jordbruksbyggnader och hur man kan förvalta dem för framtiden.

Den är också skriven för dig som är intresserad av dokumentära, konstnärliga, uppsökande och inbjudande metoder för samhällsbyggande och arkitektoniska gestaltungsprocesser i redan befintliga miljöer.

Vi hoppas att den kan vara ett underlag som ger Robertsfors kommun en möjlighet att mer aktivt förvalta en del av sitt kulturarv men också som ett underlag för att söka medel för utvecklingsarbete av just denna plats.

Rapporten har till viss del formen av en fotobok och är inget facit utan snarare ett inspel för diskussion grundad i ett lokalt och unikt sammanhang. Rapporten bygger på historisk research och är ett resultat av våra erfarenheter av att befinna oss, fotografera och arrangera utställningar på platsen.